

УДК 321.7:[316.422:327]

СТАНОВЛЕННЯ СМИСЛОВИХ ІМПЛІКАЦІЙ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Святослав Мотрен

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: s.motren@gmail.com*

Розкрито значення поняття «демократія» з огляду на новітні тенденції глобалізаційних перетворень, що уніфікують ціннісно-ідейний образ світового простору. Простежено еволюцію явища демократії від витоків започаткування до нинішнього етапу політичного розвитку. Особливу увагу присвячено прогнозуванню майбутніх зрушень на шляху до якнаймасштабнішого втілення мети демократичного поступу.

Ключові слова: демократія, глобальна демократія, транснаціональна, космополітична концепції, науково-дослідницька програма, операціональні та смислотворчі процеси.

Грецьке слово «демократія» (*dèmos* – народ, *kratos* – влада) стало засадничим для сучасної політичної науки. Є воно частиною цілісного політично-філософського та етичного дискурсу, а також важливою складовою складного й багатовимірного процесу глобалізації, який охоплює всі найістотніші аспекти новітнього суспільного буття. Як відомо, історичним прецедентом виникнення демократії були античні грецькі поліси, а часи від Солона до Перікла – її золотою добою. Поняття «демократія» вперше прозвучало з уст грецького історика Фукідида в описаній ним надгробній промові Перікла, коли той характеризує не схожий на спосіб життя сусідів державний устрій: «... Називається він демократія через те, що основа його не меншість, а більшість громадян; вона, згідно із нашими законами, дає всім громадянам рівні права... Необмежені примусом у приватному житті, ми не порушуємо законів у житті громадському, найбільше через повагу до них...» [13, с. 216]. Саме у цей часовий проміжок в колісці західної цивілізації, на думку Р. Далла, уперше в історії була втілена ідея правління більшості, про яку людство здавна мріяло, вишукуючи «таку форму суспільного устрою, за якого всі учасники ставилися б одне до одного як до рівних у політичному сенсі, скоординовано здійснювали б політичну владу і володіли б усіма ресурсами, необхідними для самоуправління» [3, с. 7]. Сьогодні ідея демократії, вважає він, отримала загальне визнання: більшість режимів претендують на право називатися демократичними; навіть диктатори наполягають, що їхній різновид правління – необхідна ланка на шляху до повної демократії [3, с. 8].

Безпрецедентному висловленню у світі підтримки демократичним ідеям передувала певна історична тривалість: успішно реалізована у межах держав-полісів демократична модель слугувала взірцем для Римської республіки. Невдовзі, знищена Цезарем і Августом в Римі, вона відновилася аж за тисячу років в умовах італійських міст-держав доби Середньовіччя й Відродження. На цих ранніх етапах демократія найбільше відповідала своєму первинному задумові – здійснення самоуправління переважно у прямих формах – і практикувалася лише у відповідних політичних спільнотах полісного формату незначною частиною народів.

Другий етап демократичних перетворень позначило утворення націй-держав, з поступовим перенесенням демократичної ідеї на політичний ґрунт системи вищого рівня. З сукупності інститутів цього складного утворення й сформувалася демократія у теперішньому розумінні. Нині ж, у контексті глобалізації, відбувається третє демократичне перетворення. Його характеризують вдосконалення існуючих демократичних інститутів і практик, переосмислення наявних теоретичних напрацювань. Від послідовної динаміки перетворювального процесу залежатиме майбутнє глобальної демократії.

Рефлексуєючи над змістом явища, Р. Далл наголошує: «Те, що ми розуміємо під демократією, зовсім не рівнозначне тому, що під нею розуміли Перікл і афіняни» [3, с. 9]. Давньогрецькі, римські, середньовічні і ренесансні трактування змішалися із пізнішими поглядами, утворивши цікаву суміш суперечливих теорій з їх практичними додатками. Окрім того, прискіпливий погляд на демократичні устремління виявляє значну кількість проблем, для яких не знаходиться однозначного вирішення. Не всі визнають універсальну цінність демократії, як і її благотворний вплив на суспільство, зокрема й особистість. Адже вона вимагає від людини найвищого ступеня самосвідомості, спонукає її до активної творчої самореалізації, водночас з усвідомленням необхідності прислужитися спільному добру. Людині надається підтримка у формі різноманітних суспільних об'єднань, проте свій стрижень вона має створити сама. Основне, що потрібно, – докласти зусиль, і не лише для себе, але й для сторонніх людей. Така перспектива далеко не всім повинна сподобатися, так як завжди відрадно розраховувати на зовнішню турботу, зобов'язати когось, аби про тебе подбав, усім забезпечив. Та й мотивів працювати задля когось, служити якомусь химерному спільному благу окремих індивід може просто не мати достатньо – чом не спрямувати всі прибутки виключно на себе, своє приватне становище? Егоїстичні устремління у всі часи були притаманні людським індивідам, як по одинці, так і в сукупності. Мабуть саме ця дихотомія розуміння явища «демократія» і відобразилася у відомій тезі В. Черчіля: «Демократія – найгірша форма із правлень, проте кращого людство поки що нічого не винайшло».

Все ж, попри усі свої недоліки, демократична модель суспільного устрою залишається бажаною. Л. Костенко в інавгураційній лекції, прочитаній студентам Національного університету «Кієво-Могилянська академія», так пояснила цю обставину: демократія добра тим, що за неї не держава руйнує людину, а людина будує державу, і саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації [11, с. 14]. За жодної іншої форми правління людина не отримує стільки творчих можливостей, скільки за демократії. В її межах вона здатна найповніше проявити себе, найбільше посприяти благу інших. Обумовлено це тим, що демократія розглядає людину як суверенну істоту, не заперечує її самодостатності, індивідуальної самотності. Власне, межі демократичного простору є умовними, їх позначають раціонально встановлені норми в дусі Просвітництва. Особливо плідно креативність кожного може актуалізуватись у різних формах громадської діяльності. Це спонукає людей прагнути до демократичних цінностей, виборювати свободу з демократичними гаслами, з ними йти на вибори, сподіваючись на краще життя. Ймовірно, саме тому навіть авторитарні за своєю суттю режими намагаються прищепити собі ярлик «демократичності».

Тривають пошуки форм глобальної демократії. Вже оформився цілісний ідейний конструкт, який змальовує ідеальні критерії демократичних форм глобального співжиття. Безперечно, достеменно втілити їх у життя не вдасться, але можливо якнайближче просунутися в напрямку до їхнього виконання. До того ж, на цьому шляху успішно

реалізовано чималий обсяг роботи. Наразі глобальної демократії не існує, це – концепт, який потребує тривалих і послідовних зусиль для втілення. Проте умови як ніколи сприятливі – політичний процес щедро постачає матеріал для наукової рефлексії. Демократія немов вихор увірвалася в політико-управлінський простір сучасного світу; її ідеї на хвилях глобалізації проникли в суспільну свідомість, запалили ентузіазмом серця і додали снаги змагатися за їхнє звершення. Цьому, як можемо бачити, передувала тривала традиція усталення демократії в умах, як найбільш відповідного гуманістичним критеріям типу політичного режиму, та на практиці, як найбільш дієвої і перспективної програми суспільного розвитку, про що свідчить демократична спрямованість навіть авторитарного і тоталітарного офіційного дискурсу. Окрім крайніх правих та фундаменталістських ідеологій, котрі чи не єдині пропагують відверто дискримінаційні та ексклюзивістські політичні концепції, основоположні засади теорії демократії скрізь визнано ідеалом, належним до наслідування. Розбіжність у поглядах виникає лише щодо розуміння далекосяжних стратегічних цілей поступу держави, суспільства, а відтак – трактування точок доторку тих чи інших аспектів урядової політики із демократичними істинами.

Пошук оптимальних моделей глобального управління, сформованих за демократичним взірцем, пов'язаний з операціональним та смислотворчим процесом, що генерується у ніші транснаціональних і космополітичних напрацювань. Космополітична складова проекту глобальної демократії оперує поняттями у сфері ідей, надає філософсько-аксіологічні рекомендації, натхненні міркуваннями морального характеру, стосовно організаційних форм міжсуб'єктної взаємодії, ставлення учасників політичної комунікації одне до одного. Транснаціональна ж дошукується передусім шляхів утілення космополітичних ідей, конвертує теоретико-методологічні пропозиції у предметно-практичне русло, зокрема конструює моделі для імплементації на інституційному рівні. Питання про співвідношення практики і теорії, перевагу однієї ланки над іншою – вельми дискусійне, почасти неможливо встановити однозначно достовірних пропорцій корисності. Зазвичай пропорційний еквівалент є ситуативним, але існує принципова особливість. Теорія, з одного боку, ніколи не може повноцінно прислужитися виконанню усіх вимог, коли маєш справу з конкретною емпіричною реальією: чи стосується вона пояснення актуального стану політичної дійсності, чи пов'язана з реалізацією політичного проекту. Однак, з іншого боку, теорія володіє винятковою преференцією – займає простір, завжди ширший, ніж практика, оскільки ґрунтується на історичному аналізі, котрий охоплює ледь чи не усі практичні комбінації взаємовпливу факторів і балансу сил поміж суб'єктами. Кардинально нового майже нічого не відбувається, тож на тлі місткого теоретично-історичного багажу практика виступає лише біль чи менш чудернацьким поєднанням компонентів теорії у різній пропорції. Наразі немає нестачі ні в теорії, ні у практиці; наукова рефлексія виробляє потужний ресурс для осмислення поточних звершень демократизації та заохочує до подальших зрушень довкола творення проекту глобальної демократії.

Аналізуючи каузальні підстави зрушень, М. Гоше звертає увагу на «ансамбль одночасних перетворень» у науково-технічній, економічній, політичній, соціокультурній сферах, який виник в останній чверті ХХ ст. і з усією очевидністю засвідчив «глобальне» існування планети [2, с. 7]. На думку вченого, глобалізація стала основною тенденцією, що трансформувала світові цінності, проникла в чи не кожне суспільство, істотно вплинула на різні його частини. Вона ж значно інтенсифікувала світові зв'язки, перетворила світ на єдиний економічний та інформаційний простір, відкрила перспективи розгортання мережі глобальних демократичних взаємин. Такого ж погляду дотримується Ж.-Ф. Ревель,

наголошуючи, що після цієї глобальної трансформації демократія вступила у новий етап свого розвитку, суттєво розширилася одночасно в умах як норматив і в реальності як різновид політичного режиму [14, с. 15]. Саме глобалізація забезпечила можливість розвитку форм глобальної демократії, оскільки запозичення культурних та інституційних зразків, що активізувалися внаслідок глобалізаційних процесів, поживили зміну соціально-економічних устоїв, повсюдно спонукали до суспільно-політичного реформування в напрямку демократизації [14, с. 18]. Міркування розвиває далі Ф. Закарія, погоджуючись, що, як і у випадках всіх масштабних соціальних явищ, зростанню процесу демократизації сприяло багато факторів, зокрема науково-технічна революція, підвищення добробуту середнього класу, а також поразка альтернативних капіталізму систем та ідеологій організації суспільства. Проте до основних підстав він зараховує ще одну – роль світових промоутерів демократії, особливо виокремлюючи постать Сполучених Штатів Америки: «Домінування Америки – країни з глибоко демократичними політикою і культурою – призвело до того, що демократизація всюди стала здаватися неминучою» [7, с. 3]. У наданні США цієї ексклюзивної ознаки його підтримує С. Гантінгтон: серед чинників, які зробили значний внесок для поширення та врегулювання переходів «третьої хвилі», вирізняє «сноубоулінг» – демонстраційний ефект стимулювання та впровадження моделей для подальших зусиль на шляху демократизації. Головним же натхненником цього ефекту вважає Сполучені Штати Америки: їхній внесок у демократизацію поєднував свідоме і відкрите застосування (жорсткої) сили та (м'якого) впливу, а демократичні рухи у всьому світі надихалися та запозичували як приклад демократичної моделі саме Америку [1, с. 44 – 47].

Однак «історія рухається від сюрпризу до сюрпризу», – вносить лепту скепсису М. Гоше, розглядаючи приголомшливий тріумф демократичних принципів лише поверхневим проявом значно глибшого та ширшого процесу: «Хвиля демократизації приносить нас до антиподів соціального обмеження тоталітарної держави, але зовсім не звільняє від проблем в цілому»; тож надто рано стверджувати про надходження ери примирення за добою трагедій [2, с. 11]. Демократичний порив містить у собі багато непевностей, що відкриваються у новому тисячолітті. До висновків про нешвидке настання глобальної демократії, піддаючись меланхолії, додає А. Ковлер, наштотують абстрактні перспективи демократизації Китаю (однієї з найдинамічніших світових потуг), песимістичні оцінки з приводу швидкого переходу недемократичних режимів, котрі досі функціонують у Африці, Південно-Східній Азії, на Близькому Сході, в межах простору колишнього Радянського Союзу. Навіть у країнах, що вже здійснили перехід, спостерігають чимало викликів, які ставлять під сумнів збереження демократії протягом тривалого часу [10, с. 13 – 15].

Над питанням, звідки походять загрози демократії, зокрема як глобальному явищу, задумувався Р. Далл. За його словами, найбільшу небезпеку демократичному майбутньому, як в масштабі однієї країни, так і усього світу, створює відсутність низки першочергових умов, а саме: здійснення контролю над армією і поліцією демократично обраними посадовцями (що є особливо актуальним для країн Латинської Америки, де традиційно зберігається висока ймовірність військових переворотів – С.М.); демократичних переконань і належної політичної культури, котрі підтримуються відповідними світоглядними орієнтирами і спираються на глибоку вкоріненість в суспільній традиції; позбавлення від іноземної залежності, яка перешкоджає демократичним ініціативам (наслідком означеного зовнішнього втручання стало чимало невизнаних територій, таких собі «сірих/закритих зон», у яких здійснюються різноманітні

кримінально-корупційні обуродки; нині небезпека утворення такої зони у своєму складі загрожує Україні – С.М.) [4, с. 140]. З-поміж супутніх умов дослідник виокремив сучасну ринкову економіку і сучасний образ суспільства. Їхнє виконання – пріоритетне завдання переважно для усіх країн «третього світу», а остання умова особливо нагальна для країн культурного ореолу ісламу (перспективу порозуміння між демократією та ісламом ми розглянемо згодом).

Перелік умов, що сьогодні слугують конститутивними основами демократії та забезпечуватимуть її життєвість в майбутньому, систематизував Н. Загладин. Учений визначив три групи характеристик, наявність котрих гарантуватиме сприятливий ефект демократичній стабільності (і зокрема консолідуватиме інституціональну систему світового політичного порядку – С.М.). Це:

- існування інститутів представництва інтересів, вираження на вільних виборах політичної волі більшості, її реалізація;
- ретельне виконання усього комплексу загально визнаних прав і індивідуальних свобод людини;
- дотримання прав і врахування інтересів меншості, навіть якщо вони частково суперечать волі більшості [6, с. 173].

Справді, аналіз світового досвіду виявляє найбільшу ефективність цих механізмів та практик західної моделі управління. Порівняно з іншими системами, країни Заходу продемонстрували гнучкість внутрішньої структурної організації суспільства, еластичність у взаємодії між учасниками політичного процесу. Проте для приведення в дію цієї системи не достатньо лише законодавчих розпоряджень та офіційних документів, суспільство має засвоїти в неписаних нормах відповідні цінності, зразки поведінки. Як виробити ці зразки? Не всі країни мають належну політичну культуру, що сприяла б збереженню та примноженню підвалин демократії. Власне, лише західні суспільства успішно виплекати її, переважно, завдяки самій же демократії. А як бути тим суспільствам, які досі не мали сталого досвіду функціонування демократії і не спромоглися засвоїти культуру? Існує своєрідна кругова порука – демократія забезпечується певними чинниками, однак їх же сама проводить у життя. Як висловився Р. Далл, щасливі ті країни, де історично склалася така взаємообумовлена традиція. Де ж її нема, потрібно заглиблюватись і аналізувати внутрішні закономірності історичного розвитку [4, с. 151].

Демократія як ідеал продовжує володіти умами, проте чинна політична практика, навіть у країнах «старої» демократії, викликає шквал критики з приводу незадоволення очікувань. Стає дедалі поширенішим феномен такого поєднання як віра в ідеали демократії і заперечення ефективності її інститутів. Теза Дж. Ная про кризу демократії набуває актуальності в світлі нездатності влади протидіяти спробам «закулісного маніпулювання» [12]. Причини скептицизму стосовно стану демократичної дійсності виходять за рамки лише невдоволення певними аспектами діяльності інститутів. Н. Загладин вважає, що парадигма демократії вичерпала себе, і це характерно для всіх високорозвинених демократичних країн [6, с. 177].

О. Швирков у песимістичних розмислах заглиблюється ще більше, розвиваючи тезу про занепад демократії як науково-дослідницької програми. Аргументацію будує на основі аналізу структури демократичної теорії (за методологічною методикою І. Лакатоса – С.М.), зауважуючи, що йдеться не стільки про програму дослідження, скільки про перетворення реальності [15, с. 41]. Один з ключових висновків, яких добігає теоретик у своїй експертизі, – це практична виснаженість науково-дослідницької програми теорії

демократії, про що свідчить відсутність оновлення нормативної її частини (представленої первинною моделлю, котра ґрунтується на певних абстрактних принципах і змальовує ідеальний стан демократичного суспільства – С.М.), або, принаймні, модернізації старих нормативних моделей за минуле століття. Думку пояснює так: розвиток нормативної частини теорії демократії найчастіше покладався на політологів та філософів; вимірювання і спостереження емпіричної частини – на соціологів. Проте за останні 50-60 років питома частка фундаментальних досліджень у царині демократії припала саме на соціологів. Зростаюча кількість фактів змушує дедалі більш філігранно пристосувати базову нормативну теорію до реальності, або, швидше, реальність до теорії. В зв'язку з цим, з великою впевненістю можна прогнозувати «кінець демократії». Втім, наголошує, що йдеться про демократію саме як про науково-дослідницьку програму, а не політичну систему. Остання, ймовірно, проіснує ще кілька сотень років, та з часом і її спіткає криза, оскільки демократичні режими, не будучи теоретично підживленими, почнуть руйнуватися та занепадати. Суть полягає в тому, що базова нормативна модель сучасної теорії демократії сформувалася у XVIII ст. на основі праць мислителів Просвітництва. Зважаючи на ознаки стагнації, очевидний початок якої помітив учений, час «життя» цього проекту склав приблизно 200 років. Відтепер варто очікувати зростання кількості «контрприкладів», дедалі більшого добутку гіпотез *ad hoc* (покликаних пояснити невідповідність наявних фактів, зібраних шляхом дослідів та спостережень, задекларованим нормативним параметрам – С.М.), що призводитиме до з'явлення нових конкуруючих програм, або відродження давніх, наприклад елітизму, які, зрештою, остаточно витіснять теорію демократії на периферію [15, с. 40 – 41].

Ми вважаємо, що припущення О. Швиркова не зовсім точне, оскільки не враховує динамічної зміни в соціетальному середовищі, залишає поза увагою закономірності й принципи розвитку інтерсуб'єктивних чинників, наприклад, уже згаданої нами політичної культури, яка, на переконання А. Зуйковської, є саме тим механізмом, котрий формує альтернативи політичного розвитку, позначає алгоритм впровадження тих чи інших елементів політичного устрою, сприятливих для саморозвитку суспільств [8, с. 71]. У цьому розрізі дослідниця пропонує цікавий аналіз співвідношення впливу політичних змін і соціокультурного розвитку – виявлення зон взаємопроникнення соціальності, культури та політики. В основу аналізу покладає поняття «соціетальності», яке відображає зв'язок макро- і мікрорівнів суспільного життя: з одного боку, демонструє введення індивіда в соціальний контекст, з іншого – містить ознаки і критерії визначення точок збігу індивідуального та колективного інтересу. На мікрорівні виявляється здатність індивіда до співжиття з іншими, на макрорівні поєднання приватного і суспільного уособлює своєрідну суспільну солідарність – механізм, який забезпечує інтеграцію суспільної системи. Власне соціетальність зображає той інтегративний механізм, що плекає відчуття лояльності, наповнюючи індивідів готовністю відгукнутися в ім'я суспільного інтересу або потреби.

Задля відстеження зміни в часі соціетальних цілей і потреб спільноти авторка наводить модель, зведену Р. Інглхартом, котра розкриває взаємопов'язаність соціальної, політичної, культурної та економічної сфер суспільного буття. Модель ґрунтується на трьох китах, це – економічне зростання, культура і демократія. Ось як дослідник пояснює їхнє призначення: матеріальні ресурси необхідні для підтримання життєдіяльності індивіда; культурні значення й цінності стимулюють розвиток особистості; демократичні інституційні умови надають права і створюють обов'язок управляти своїм життям, сприяючи втіленню фундаментальних потреб людини [8, с. 67]. Це дає змогу А.

Зуйковській дійти важливого висновку: в контексті соціокультурних і політичних змін ключове значення мають механізми, що «задають» соціетальні цілі – внутрішні причини інтеграції спільноти. Ключовими цілями є розвиток людини, становлення її особистості, а політичною моделлю, здатною найповніше забезпечити їхнє виконання, слугує демократія. Вона дає змогу спільноті вишукати власну соціокультурну реальність, де означені культурні цінності постають своєрідними індикаторами удосконалення суспільства, дозволяють йому підтримувати свою самобутність. На цьому ґрунті виникає солідарність, специфіка якої породжує соціетальні імпульси.

В основу більшості моделей сучасних демократій покладено таку логіку перетворення соціетального імпульсу на функціональну вимогу макрорівня: форми громадянської активності і політичної участі виступають елементами агрегації індивідуальних потреб у груповий інтерес; інтереси багатьох соціальних груп починають конкурувати, що відображається у формуванні кількох ключових цілей, які стають альтернативами у прийнятті політичного рішення; одна з них перемагає та реалізується у державній політиці [8, с. 68 – 69].

Багатогранність громадянського суспільства, конкурентноспроможна система політичного представництва, відкритість і прозорість процесу ухвалення політичних рішень забезпечують інтенсивний діалог між суспільством та державними органами влади, якісну мобілізацію соціокультурних потреб спільноти. Відтак саме ця модель політичного ладу найбільш відповідає потребам спільноти і навряд чи буде винайдено прийнятний, дієвий аналог.

Одночасно завжди існує пересторога, що демократія постане як мета сама собою, і саме це не забарилося статися в умовах потужного трансформаційного процесу «третьої хвилі», котрий покликав до життя широку плеяду новоявлених перехідних суспільств та завдав струсу розвиненим демократіям. Унаслідок соціокультурних трансформацій західних країн, спрямованих на розширення сфери особистої свободи індивіда за рахунок послаблення залежності від соціальних норм та відчуття групової ідентичності, гетерогенність, фрагментація, плюралізм були проголошені цільовими принципами. У зв'язку з цим демократичний порядок на Заході спіткала безпрецедентна за глибиною криза, позначена розпадом соціальних зв'язків, скороченням асоціативної діяльності, політичним відчуженням, прогресуючим соціальним розшаруванням, падінням духу громадянськості, індивідуалізацією та масовою самотністю. Виникла небезпека заміни структурованого громадянського суспільства, що є стрижнем демократії, на витвір натовпу споживання. Усе це призвело до спалаху неоконсерватизму, почалися розмови навіть щодо «присмерку цивілізації» [10, с. 11].

На цьому тлі вимальовується ще й втрата довіри громадян демократичних країн до виконавчих структур своєї влади, пов'язана з посиленням залежності сфери національного політичного життя від міждержавних, міжнародних, наднаціональних організацій, діяльність яких не підпадає під вплив демократичного контролю громадськості. Захисту інтересів шукають на місцевому і регіональному рівнях, а також у межах корпоративних інститутів, що підриває принцип рівності, оскільки силовий потенціал корпоративних структур розподілений нерівномірно [6, с. 179]. Отже, констатує А. Ковлер, криза демократії тягнеться від трьох коренів: кризи державності, кризи форм участі і політичної активності, кризи громадянськості [10, с. 63]. До цього долучається моральна зношеність політичних перегородок і традиційної політичної гри: принцип «воля більшості» – центральна жилка демократично організованого суспільства – спричиняє щораз гучніше невдоволення з боку груп меншості, котрі відчувають утиски своїх свобод.

Поступки ж меншості дають зворотній ефект – дискримінованою себе почуває більшість. Так зростає внутрішня суспільна напруга.

Помітні й інші виклики сучасності, зокрема на основі: технологічних рішень, що ухвалюються із врахуванням економічної доцільності та не беруть до уваги побічної дії на суспільство (ядерна енергетика, гена інженерія); технічної еволюції, коли прагнення властей запобігти ризикам тероризму чи комп'ютерних злочинів призводять до порушень прав особистості, оскільки кожен громадянин розглядається потенційним злочинцем, що тягне за собою застосування відповідних засобів стеження. Однак кризь морок цієї прикрої ситуації проступає й просвітлення. Стан невдоволеності в західних суспільствах рівнем і характером функціонування демократії, розраджує Г. Дилігенський, не є наслідком повного розчарування демократією *per se*, а виявляється радше у прагненні налаштувати демократичну практику відповідно до реалій нинішнього життя і потреб сучасної людини. Відтак припускає, що демократія XXI ст. відрізнятиметься від сучасної не менше, ніж та – від демократії середини XIX ст. [5, с. 28]. Самі ж труднощі, з якими стикнулася демократія нині, додає А. Ковлер, не вирізняються кардинально з-поміж тих, котрі здавна осмислювали філософи. З цього приводу наводить найбільш значимі, на його думку, критичні тези, що виявляють особливо повчальний смисл в наш час:

- демократичний лад провадить не до ясного і прямого шляху, а до бездоріжжя; замість того, аби справлятися з завданнями, демократія сама стає завданням до розв'язання;
- у європейських соціумах простежується фатальне виснаження всіх політичних форм; замість випрацювання нових, по-новому повторюються і комбінуються старі, добре відомі начала;
- основа кризи демократії пролягає не у політичній, а в духовній площині; надто полонена благами земного життя, демократія перестала вірити у те, що суспільство має й позаземну мету; лише «жах життя і розпад усіх надій» можуть настановити самовдоволену демократію на пошук виходу в духовному житті [10, с. 65 – 67].

До них А. Ковлер долучає зауваження марксистського штибу, здатні суттєво посприяти переосмисленню демократії, справедливо зазначивши її слабкі сторони:

- ліберальна демократія часто перетворюється на формальну демократію, дає спільноті цінні права і свободи, але не засоби для їхнього досягнення;
- ліберальна демократія, функціонуючи власне як буржуазна демократія, під прикриттям риторики про народний суверенітет забезпечує панування власників засобів виробництва;
- ліберальна демократія «сповзає» до суто представницької демократії, призводить до пасивності й деполітизації «демосу», а водночас – і до безвідповідальності обранців [10, с. 80-82].

Разом з тим, нагадує учений, слід пам'ятати: демократія – зовсім не універсальна форма організації суспільства в цілому. Просто дотримання певних прав і свобод громадян робить її більш ефективною у довгостроковій перспективі. Коли ж того вимагають виняткові обставини економічного чи соціального порядку, демократичне правління може вдаватися й до недемократичних методів. Ця істина, підкреслює він, проливає світло на специфіку відливів і приливів демократичної хвилі. Ключовим залишається питання: чи це – звичайна гра історії, чи ж ми споглядаємо останній спалах світової цивілізації, перш, ніж вона відійде у небуття [10, с. 94].

Г. Дилігенський поділяє думку У. Бека про необхідність перетворення демократії на рефлектуючу, що передбачає перехід від простого відтворення її основ до їхнього критичного аналізу та постійне експериментування в усіх сферах соціальної дії. Нові форми соціальності, які виникатимуть у зв'язку з цим, характеризуватимуться більшою жвавістю, динамічністю, флуктуацією, добровільною вмотивованістю з огляду на змінюваність проблем і ситуацій, стимулюватимуть пошук нових форм демократії. Втім учений не береться передбачити інституційні зміни, до яких це може призвести [5, с. 30].

Визначаючи орієнтири для подальшої розбудови демократії, А. Зуйковська розцінює конструювання політичних механізмів та інституційний дизайн виключно як інструмент закріплення цінностей і стандартів, вкотре застерігає проти їхнього перетворення на самоціль. Ефективність політичної системи і конструктивність державної політики, на її думку, залежать від того, наскільки формат системи дозволяє оперативно й адекватно реагувати на суспільні запити. Принципового значення набуває розуміння: призначення тієї чи іншої інституційної моделі полягає у виплеканні політичної культури, через яку з урахуванням ціннісних підстав здійснюється мотивування на консолідовану політичну дію – засіб мобілізації і реалізації соціокультурного потенціалу спільноти. Відтак, природно, політичні інститути і цінності мають якнайповніше сприяти реалізації її соціокультурного потенціалу [8, с. 65].

Висловлені застереження так само актуальні для обґрунтування налагодження взаємодії в умовах глобального середовища – побудови світової політичної системи, обрання інституційних механізмів скріплення й управління глобальним суспільством. Враховуючи логіку плинності соціетальних імпульсів, можна констатувати: демократична модель видається найбільш придатною. Потрібно лише відібрати у цьому контексті належні форми концептуального наповнення та інституційного обрамлення глобальної демократії.

Список використаної літератури

1. Гантінгтон С. Третя хвиля демократизації / Семюел Гантінгтон // Глобальне відродження демократії / за ред. М. Ф. Платнера і Л. Даймонда; пер. з англ., наук. ред., передмова, коментарі та покажчик імен Є. Виноградова. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 43 – 69
2. Гоше М. Демократія проти себе самої / Марсель Гоше; пер. з франц., післямова та примітки О. Йосипенко, С. Йосипенка – К.: Український центр духовної культури, 2006. – 376 с.
3. Даль Р. Демократия и ее критики / Роберт Даль; пер. с англ. под ред. М. В. Ильина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
4. Даль Р. О демократии / Роберт Даль; пер. с англ. А. С. Богдановского; под. ред. О. Я. Алякринского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
5. Дилигенский Г. Г. Демократия на рубеже тысячелетий / Г. Г. Дилигенский // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Изд. 2-е, стереотип. – Дубна: ООО «Феникс+», 2005. – 480 с.
6. Загладин Н. В. Проблемы демократии в современной политической мысли США / Н. В. Загладин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Изд. 2-е, стереотип. – Дубна: ООО «Феникс+», 2005. – 480 с.

7. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Фарид Закария; пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – 383 с.
8. Зуйковська А. Соціокультурні засади розвитку політичної культури / Алина Зуйковська // Політичний менеджмент. – 2010. – №4. – С. 65 – 72
9. Ковлер А. И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / А. И. Ковлер; отв. ред. В. Е. Гулиев. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
10. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократии на рубеже XXI века / А. И. Ковлер; отв. ред. серии акад. Б. Н. Топорнин. – М.: ИГиП РАН, 1997. – 101 с.
11. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 1999. – 32 с.
12. Най Дж. Будущее американской власти [Электронный ресурс] / Джозеф Най. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2011/2745>
13. Перікл. Афіньська демократія / Перікл // Демократія: антологія / упорядник О. Проценко; Інститут європейських досліджень. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 215 - 219
14. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії / Жан-Франсуа Ревель. – К.: Критика, 2004. – 588 с.
15. Швирков О. Кінець демократії, або Демократія як науково-дослідницька програма / О. Швирков // Політичний менеджмент. – 2010. – №4. – С. 35 – 41

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

FORMATION OF THE MEANINGFUL IMPLICATIONS OF DEMOCRACY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION'S TRANSFORMATIONS

Sviatoslav Motren

assistant of the department of theory and history of political science,
Lviv National University of Ivan Franko
Universytets`ka str. 1, 79 000, Lviv, Ukraine
e-mail s.motren@gmail.com

In this article the author treats the meaning of the notion of “democracy” in relation to the modern tendencies to transformation caused by globalization that unifies the axiological-ideal image of the world’s space. He follows the tracks of evolution of the phenomenon of democracy – from the sources of appearance to the present stage of political development. Special attention is dedicated to the prognosis of the future shifts on the way toward large scaled implementation of the purpose of democratic progress.

The key-words: democracy, global democracy, transnational, cosmopolitan concepts, scientific-research programme, operational, semantic-constructive processes.